

Rešid HAFIZOVIĆ

MILOST, ISTINA I PRAVDA U ISLAMU*

Sažetak

Oslanjajući se na kur'ansku objavu i islamsku tradiciju, bit milosti, autor izvodi iz Božjeg imena al-Raham (Svemilostivi), odakle je za muslimane čovjek biće milosti, stvoreno za milost, istinu i pravdu. Muhamed je poslan na svijet kao neizbrisivi dar univerzalne božanske milosti, znak univerzalnog božanskog etosa i biljeg univerzalne božanske pravde. Osim što je posrednik Božje Knjige (Qur'an) i korpusa predaje (Sunnat-Haddis), Poslanik je i uzor Bogu poslušna vjernika. Stoga je slušanje njegovih uputa bitno za otvorenost prema istini i pravdi, koja je makrokozmička uravnoteženost usklađena sa svekozmičkom vertikalnom uravnoteženošću.

Kao što pravda nije samo etička kategorija tako ni istina nije samo epistemološka kategorija. Imaju bitno vertikalnu dimenziju i zato se preklapaju u svom eshatološkom utiku i smiraju. Pravda zajedno s istinom štiti materijalni svijet od urušavanja. Na krilima istine pojedinci i zajednice odani pravdi dižu se iz kaljuže prizemne etičnosti, što je održivo samo uz poticaje božanske milosti. Kako je Bog izvor istine, pravde i milosti, ljudi su dužni usklađivati svagdanje situaciju s njegovom voljom.

Literarno i verbalno ruho istine može biti različito jer ovisi o religiji i kulturi ljudi, ali je duh istine uvijek jedan kao što je jedan Bog iz kojeg istina zrači. Zato ljudsko društvo treba usklađivati s mjerilima božanske istine. Bez uravnoteženog uprisutnjenja pravde nije moguća istina. Pravda je prvi uvjet za svaku drugu vrlinu, jer Božja pravda prožima svaki segment čovjekova bića. Zato je pravda i dar koji se prima po zaslugi te ravnoteža koja vodi između raja i pakla.

Pravda na zemlji ne može se okovati u kategorije jednog jezika, civilizacije ili religije; ona uvijek podržava nadu u istinsku slobodu i otklanjanje načinjenih nepravdi. Ona vodi u mir Božji i ravnotežu koju Bog traži.

* Budući da zbog drugih obveza nije mogao s predavanjem na ovu temu sudjelovati na međureligijskom kolokviju „Katolici i muslimani“, održanom 13. studenoga 1999. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji, autor je, sukladno obećanju, naknadno dostavio svoj tekst za časopis *Vrhbosnensia*, na čemu mu iskreno zahvaljujemo. Tekst objavljujemo zadržavajući u bitnom autorov način izražavanja. - *Napomena urednika.*

Riječ je o tri (sveto)jezična pojma koji su od sudbinske važnosti za život čovječji u kontekstu njegova zemaljskog rodoslovlja. Snagom milosti čovjek živi, snagom istine on opstaje i snagom pravde on zadržava tlo pod nogama, tlo svoga srca i svoje duše na podjednak način kao i fizičko tlo svog cjelodnevnog izbivanja u svijetu. Snagom gornje tri, rekao bih, krunske riječi unutar onoga što Bog govori čovjeku (objava) i što čovjek uzvraća Bogu (vjera), obilježene su tri temeljne konture čovjekove duhovne fizionomije: obzir onoga što njegov um misli i zna, što njegovo srce htije i ljubi, i što njegova duša čini i biva. Čovjek nije, dakle, samo obilježen milošću, istinom i pravdom, on je njima bitno založen i metafizičkom nuždom poduprt, pa stoga unutar svake ozbiljne teologije on se mnije - a gdje gdje to mnijenje ima snagu vjerovanja, kakav je slučaj unutar teologije objavljenih religija - kao krunsko biće i krunski oblik svekolikog božanskog stvaranja; jamačno ne zato što čovjek jest baš to unutar pukog metajezičnog oslovljavanja stvari i bića kod nadnaravnog raspoređaja što ga preegzistentno uspostavlja Duh Božji, Njegov naum, Mudrost i Volja, već, zacijelo, stoga što čovjek i kao puka zamisao božanskog Nauma i kao ozbiljenje i punina raskoši same naravi božanskoga Nauma raste u znaku neizmernih božanskih darova među kojima su ova tri u samome vrhu darova Duha Božjega.¹ Višeobzirno lice njegove osobnosti nosi otiske božanske ljepote, jer u njegovu naličju miruje vjera, ljubav i nada, tri najveća dara što ih božanska nadnarav izlijeva na svijet ljudske nad/naravi. S razloga takovrsnoga rasta, čovjek je krunsko božansko stvorenje Božje ili bi to trebao biti o eshatološkoj jeseni svoga samo/ozbiljenja. Temeljna egzistencijalna uzajamnost koju je Bog utisnuo, kao neminovnu zakonitost takovrsnog čovjekova izrastanja, jest ono što podaruje egzistencijalnu krunolikost ljudskoj osobnosti.² Nije samo čovjekova zadanost da raste i svoj život promiče do punine pod znakom milosti/ljubavi, istine/vjere i pravde/nade, nego je u takovrsnom egzistencijalnom pregnuću, koje nije samo razlog pojedinačne ljudske sudbine već i sudbine svekozmičkih kraljevstava, i sami Duh Božji duboko upregnut, ljubeći usavršeno ljudsko lice koje će donijeti kao integralni duhovni plod individualna i komunitarna eshatološka situacija, vjerujući da će takav plod poroditi *razumna ljudska ilovača* i nadajući se da božanski naum, glede čovjekova stvaranja i rasta, neće biti uzaludan. U svekozmičko pregnuće i nastojanje oko dozrijevanja individualne

1 'Abd al-Karim al-Gili, *al-Insan al-Kamil*, II, Bejrut, 1980., str. 71-78.

2 Ismail Haqqi, *Ruh al-Bayan*, I, Istanbul, 1928., - vidjeti tumačenje kur'anskog stavka o odlučnosti Božjoj da stvara čovjeka.

i komunitarne čovjekove osobnosti Bog je navlastito utkao svoju vlastitu ljubav, vjeru i nadu. Bog nepretrgnuto i budno bdije nad svakim trenom takovrsnog ljudskog rasta: *Mi stvaramo čovjeka i znamo šta mu sve duša njegova haje, jer Mi smo njemu bliži od vratne mu žile kucavice (al-Qaf, 16)*. No, na čovjeku je da opravda Božju ljubav, vjeru i nadu u savršenog čovjeka (*Anthropos teleios, Kristos angelos, Insan kamil*) kao priliku i puninu darova Duha Božjeg, takvog čovjeka čije svakodnevlje ga u svekolikoj njegovoj zaokupljenosti podvržuje matici istine koja čini da on uspravno hoda (*bashar*), da posjeduje uosovljenost kojoj je glava istina i uspravnost (*mar'u*), da se snagom milosti razlijeva horizontala njegove volje poput najopsežnije obodnice samog božanskog prijestolja (*ins*). Egzistencijalna prelijevanja milosti, skladno islamskom nauku, zapodijevaju s metafizičkim, preko ontološkog, završavajući u kozmopovijesnom i ortopraktičnom obziru razuđenog božanskog bitka. Pojam milosti, naime, svoje primordijalno i neiscrpivo izvorište ima u samoj naravi božanske osebnosti, u bezuvjetnim dubinama božanskog imena *al-Rahman* (Svemilosni, od *rahma* - milost) kojim se imenuje Duh Božji u svome izlasku u svijet kozmičkih kraljevstava i u povijest ljudske civilizacije kao *Deus-a revelatus-a*. Po slici takovrsnog izlaska bezličnog i bezobličnog Duha Božjeg, kao *Deus-a absconditus-a*, u svijet vidljivih oblika, na stranice prirode i stranice povijesti, u kozmičko vrijeme (*zaman kathif*) i kozmički prostor (*makan dunjawi, makan mulki*), kao *Deus-a revelatus-a*, izlaska iz metafizičke obnaženosti *Skrivene Riznice*, teokozmosa (*'Arš al-Rahman*), događa se i ozbiljuje i izlazak čovjekova duha, srca, duše i tijela iz majčinske utrobe kao mikrokozmičkog metakozmosa/teokozmosa, čije se temeljno značenje na arapskom jeziku izvija iz zajedničkog korijena *RHM*. Tako je *al-Rahman* Bog Milostivi koji svojim izlaskom iz svijeta teokozmičke vertikale u svijet svekozmičke horizontale uspostavlja svjetove ili kraljevstva uvjetovanoga bitka kojima piri i *dah Milostivoga (nafas al-Rahman)*, a majčinska utroba iz koje izlazi Ademov potomak na Zemlji, kao krunsko božansko stvorenje, majčinska utroba kao stanoviti mikrokozmički teokozmos ili teokozmički mikrokozmos jest *raham* - maternica, milosnica, milotvorna postelja iz koje izlazi čovjek kao biće milosti i kao stvorenje stvoreno za milost, istinu i pravdu.³ Stoga, po kojem ritmu i po kakvom hodu Duh Božji izlazi u svijet i piri *stranicama* prirode i povijesti, ostavljajući ondje neizmjerne, neponovljive i beskrajno različite tragove svoje prisutnosti i svoga ušatorenja, po istom tom ritmu i snagom

3 Ibn 'Arabi, *Fusus al-Hikam*, al-Qahira, 1980., pogl. I, str. 1-2.

istovjetnoga hoda čovjek kao takav, čovjek kao krunolik Duha Božjeg u svijetu stvorenoga bitka, čovjek kao predmet posebne božanske milosti i kao primateljka krunskih darova Duha Božjeg ima hoditi svjetovima podno svijeta Teokozmičkog, prelazeći tako onu *scala perfectionis* kojom je duh čovječji dojezdio iz svog metafizičkog, praroditeljskog doma u egzistencijalni izgon, i kojom *scala perfectionis* iznova će se vratiti,⁴ snagom vjere, ljubavi i nade, ili snagom milosti, istine i pravde svome praroditeljskom domu, ne samo kao svekoliko obnovljen i od egzistencijalne, sapijencijalne i moralne posrnutosti iscijeljen čovjek, već kao usavršen čovjek, čovjek koji je, napokon, u svojoj individualnosti i svojoj komunitarnosti, dorastao, dozrio i dočetao po mjeri i zamisli predvječnog božanskog Nauma. Taj put je sveto/povijesno već na paradigmatičan način prijeđen i ozbiljen u nekim religijskim tradicijama na način predujma komunitarnom soteriološkom izbavljenju, a u nekim drugim, poglavito mislimo na one objavljene, ibrahimovske religijske tijekove, na način uzoritog, primjernog individualnog čina, čije nasljedovanje od svake buduće pojedinačne i kolektivne ljudske prakse ima biti dosljedno uprimjeravano (*tamathul*), duhovno i moralno suobražavano (*tašakkul*) i ortopraktički svjedočeno (*taqallud*) do punine vremena.

U muslimanskoj religijskoj tradiciji Poslanik islama, Mekanski Dječak, po negaženim snjegovima čije intime je Duh Božji puninom i duhovnim i svetopovijesnim punoljetstvom utisnuo sjemenje svojih krunskih darova počevši s darom milosti, potom darom istine, i dočevši s darom pravde, rečeni Poslanik, dakle, je poslan na svijet, o zenitu svetopovijesne drame Duha Božjeg, kao neizbrisivi dar univerzalne božanske milosti (*al-Anbiya'*, 107), kao neizbrisivi znak univerzalnog božanskog ethosa (*al-Ahzab*, 21) i kao nezamjenjivi biljeg univerzalne božanske pravde i uravnoteženosti (*al-Qalem*, 4). A sam Poslanik islama, najizravnije nadahnut od Duha Božjega, u više prigoda je svjedočio da je njegova razuđena i božanski krajnje duhovno odnjegovana i profilirana poslanička osobnost načinjena puninom svih riječi Božjih i, na taj način, puninom i primateljkom svih krunskih darova Duha Božjega s kojima se ovaj potonji razmahnuo u svom raskošnom pokazivanju svoje temeljne božanske naravi na stranicama prirode i na stranicama povijesti, smirujući najbolja duhovna suzvučja i jeke svog svetopovijesnog hoda u čvorišnom pros-

4 Eva de Vitray Meyerovich, *Roumi et le soufisme*, pogl. I, Paris, 1975.; Shihabuddin Yahya Suhrawardi, *Kazivanje o zapadnom izgonstvu*, u *L'Archange empourpre*, prijevod priredio i bilješkama popratio H. Corbin, Fayard, Paris, 1975., str. 265-280.

toru poslaničke intime Mekanskog Dječaka kao glasonoše Riječi Božje *par excellence*. Poslanik islama takve riječi i takovrsne rečenice ne izriče snagom vlastitog hira i poradi hvastanja pred drugima, već to čini snagom metafizičkog, preegzistentnog pod/sjećanja koje mu u srce polaže Duh Božji dok promiče njegov rast u njegovu metapovijesnom i svetopovijesnom rodoslovlju, dok ga izvrgava budnoj pažnji „oka Božjeg“ i nesmiljenoj *pedagogiji* božanskoga ethosa (*tahalluq*), ozračujući njegovom temeljnom i svake hvale dostojnom naravi, o kojoj samo značenje njegova imena Ahmad-Muhammad dostatno svjedoči, stranice prirode na način slavne muhammedanske zbilje *al-haqiqa al-muhammadiya* i stranice povijesti na način slavne i trijumfalne muhammedanske svjetlosti *al-nur al-muhammadi*, prve zbilje i prve svjetlosti kraljevstva očitovanoga bitka koju je Bog stvorio, sukladno izvornom predanju islamske vjere; Duh Božji kroza sva svetopovijesna razdoblja vlastitoga samoobjavljenja promiče svjetlost lica Mekanskog Dječaka i njime kao *zvijezdom ili-junskom* razgrće tmine povijesnih pomračenja i posrtaja ljudskoga duha; k primordijalnom licu Mekanskog Dječaka Duh Božji hrli kao prema svome najprikladnijem svetogeografskom toposu, čineći da razumna *mekanska ilovača* njegova tijela bude zemaljskim zavičajem i svetopovijesnim zasvođem svetopovijesnih jeka božanskih riječi; snagom njegova duha Duh Božji kao najljepšim perom ispisiše svetopovijesne stranice bogoduhe Knjige (*Kitab marqum*); njegovim srcem, u čijem tlu je posadio žilišta svoje sveobuhvatne milosti očitovane adamovskoj civilizaciji na Zemlji, Duh Božji je do zalaska Dana razvio, proširio i produbio perspektivu unutar koje će dozrijevati duhovni darovi njegove „božanske osobnosti“ i priskrbiti savršeni integralni plod božanskog nauma, božanske mudrosti i božanske volje.⁵

Svaka zamisao božanskog nauma, počevši od praskozorja svete povijesti do njezinoga sutona, nije ozbiljena i postignuta u bespremačnoj intimi i razuđenoj osobnosti Mekanskog Dječaka kako bi tek s njegovim vremenom Duh Božji označio sumrak povijesti i prijekid dramatičnog razvijanja ljudskoga duha i povijesti ljudskoga genija, nego je tek kroz ovaj svetopovijesni primjerak i ovaj paradigmatični sveto/povijesni lik otvorio najdramatičnija razdoblja ljudskoga duha, odgađajući trenutak *nepovijesnoga kairoa* za završno povijesno razdoblje onoga kojega muslimanska duhovnost oslovljava vremenom *Qa'im al-qiyamat-a*, vremenom Uskrsitelja posvemašnjih i svekolikih

5 Martin Lings (Abu Beqr Sirajuddin), *Qu'est-ce que le soufisme?*, le Messenger, Paris, 1977., str. 40-55.

oblika uskrsnuća koje će se dogoditi jednodobno na stranicama povijesti i stranicama prirode, na stranicama *Liber mundi* i stranicama *Liber revelatus*.⁶ Odlazeći iz vidljivoga svijeta u svijet božanske nadnaravi, Mekanski Dječak ostavlja neiscrpnu duhovnu baštinu nadolazećim povijesnim vremenima i naraštajima, ostavlja im Knjigu Božju (*Qur'an*) i korpus predaja o vlastitim riječima, djelima, postupcima i gestama (*Sunnet-Hadis*) unutar čijih štiva je položen nezaobilazni predujam i poputbina za pustolovni ljudski duh na putu njegove krajnje realizacije i ozbiljenja do posljednjeg čina svoje vlastite povijesne drame. A taj predujam i poputbina se ogledaju u duhovnom daru istine i pravde bez kojih se vlastita egzistencijalna borba nikako ne može razriješiti u vlastitu korist. Istina je dana u slici i liku onoga prema kome je Bog odvijeka profilirao adamovsku civilizaciju, a pravda je također promaknuta u naravi onoga čijim svjetlom je ozračeno i obilježeno svako stvorenje u poretku nerazumne naravi stvorenja i svaki ljudski primjerak u kontekstu dugovječne zemaljske civilizacije Ademova potomka na Zemlji. Riječ je, dakako, o Poslaniku islama čiji duh je oličenje božanske istine, srce znak božanske milosti, a duša vječni znak božanske pravde i dobroćinstva.⁷ Kao letimičnu potporu tome prispominjemo one sentence iz poslaničkoga predanja prema kojemu je stavljen znak jednakosti između duha Poslanika islama i duha qur'anske objave, što na dostatan način simbolizira neraskidiv svetopovijesni vez Duha Božjeg i duha Mekanskog Dječaka, vez u istini, pravdi i milosti; potom, spomenimo onu sentencu iz poslaničkoga predanja prema kojoj je stavljen znak jednakosti između Prijestolja Božjeg s kojega se izliva sva božanska milost na svjetove podno svijeta Teokozmičkog (*'Arš al-Rahman*) i Poslanikova srca kao mikrokozmičkog Prijestolja Duha Božjeg ušatorenog u ljudsku civilizaciju; ova sentenca posvjedočuje trajni vez između Mekanskog Dječaka i Duha Božjeg u vječnoj i univerzalnoj milosti Božjoj koja jedino uzdržava i spasava svijet svekolikih božanskih stvorenja; najzad treća sentenca iz poslaničkoga predanja prema kojoj se stavlja znak jednakosti između ethosa stvarateljske „prakse“ Duha Božjeg koji zahvaća u svijet vidljivih oblika, i ethosa ortoprakse Mekanskog Dječaka, za čije riječi, djela i geste Bog veli: *Ono što vam Poslanik naredi, učinite, a što vam zabrani, ne radite (al-Hasr, 7)*; tko ne sluša Poslanika, taj nasilje čini sebi i drugima; tko nasilje čini sebi i drugima, taj ustaje pro-

6 Henri Corbin, *En islam iranien*, IV, Paris, 1970., str. 430-459.

7 S. H. Nasr, *Ideals and realities of Islam*, George Allen and Unwin, London, 1966., str. 88-91; 97-118.

tiv Duha Božjega i remeti ravnotežu carstava koja je božanska pravda postavila u svekozmičku ravnotežu, a Poslanik islama je svojim primjerom poslan da pokaže kako se štiti, njeguje i unaprjeđuje svekozmička ravnoteža svjetova, kako u vlastitoj mikrokozmičkoj vertikalnoj uravnoteženosti i uglavljenosti u ravnotežu i vertikalnost Duha Božjega, jednako tako i u makrokozmičkoj ili svekozmičkoj vertikalnoj uravnoteženosti, koja najizravnije izvire iz ravnoteže božanske Biti koja se savršeno razlijeva u rasponu metakozmičkih božanskih Imena i hijerokozmičkih božanskih Atributa.

Ravnoteža svjetova podno svijeta Teokozmosa ne održava se samo snagom Pravde kao božanskog Atributa koji u podjednakoj mjeri prošeže kroza sve sfere božanskoga Bitka, dolazeći iz samog središta božanske Biti, nego se takovrsna ravnoteža jednodobno i neizostavno podupire i održava snagom Istine, koja također ne ostaje biti zadržanom tek unutar stroge vertikale Teokozmičkog, nego se ona podjednako razlijeva i prenosi, na ovaj ili onaj način, i na svekozmičke svjetove, na kraljevstva podno svijeta apsolutnoga Tajanstva. Niti je, naime, Pravda tek ili isključivo etička kategorija koja jedino ima veze s božansko-ljudskom horizontalom, niti je pak Istina samo metafizička i epistemološka kategorija koja se isključivo zadržava na razini božansko-ljudske vertikale, nego i jedan i drugi pojam udioništvuju i uzajamno se prožimaju na vertikalno-horizentalnoj razini božansko-ljudskoga Lica/lica. Istina u islamu jest *svekozmička okomica* ili os oko koje se vrte svi svjetovi i svekolika kraljevstva univerzalnog božanskog stvaranja (*al-Rum*, 30), a Pravda jest svekozmička obodnica koja obgrljuje sve svjetove i sva rečena kraljevstva što ih iz sebe raspiruje Duh Božji u svom stvoriteljnom hođu, konačarenju i ušatorenju svjetovima na razmeđi metafizičke načelnosti i eshatološke očitovanosti. Makar je Istina kao svekozmička, pa prema tome i teokozmička, okomica apsolutno središte svega što jest u naravi i nadnaravi, jer sami Bog ili Duh Božji jest navlastito Istina (*al-Haqq*), ona ipak kao takva dopire na svaku točku svekozmičke obodnice, na svaku razinu svetopovijesne i hijeropovijesne, pa tako i kozmopovijesne horizontale kojoj krajnji obol daje i priskrbljuje Pravda. Jer Istina kao apsolutno i univerzalno središte svjetova je jednodobno posvudašnja i nikudašnja unutar kozmičkog vremena, a njezin dom je tamo gdje božanska Milost želi da on bude, ponajčešće ondje gdje ljudska logika, ljudska vjera i nada teško mogu povjerovati da može biti [*Ništa nije kao On (al-Šura*, 11); *Nema tajnih razgovora među trojicom a da On nije četvrti, ni među petoricom, a da On nije šesti, ni kad ih je manje ni kad ih je više, a da On nije s njima gdje god oni bili (al-Mudžadele*, 7)].

To jednako važi za kategoriju Pravde. Makar ona drži svekozmičku obodnicu u ravnoteži, a s njom skupa i sva kraljevstva koja ona sobom opseže, ravnotežu ne bi bilo moguće održavati kad sva sila Pravde, kao vrela posvemašnje egzistencijalne uravnoteženosti, ne bi dolazila iz samog središta božanske nadnaravi, ili iz krajnje dubine božanske Istine, to jest kada se Istina i Pravda u svom primordijalnom iskonu i svom krajnjem eshatološkom utoku i smiraju ne bi preklapale na način na koji se, o zenitu, preklapaju sjenka i njezin predmet, Načelo i njegovo posvemašnje Očitovanje.⁸ Pravda, uostalom, i sama dolazi iz dubina božanske Milosti kao njezin najdublji i suštinski izraz, što će reći da njezina bivstvovodnost ne izvire iz svekozmičke obodnice božanske Volje, već i iz središta ili samog tekozmičkog vrha božanske mudrosti, iz krajnje točke tekozmičkog središta kojemu je Istina sama zaglavnicica i sami smisao božanskog Tajanstva koje se prelijeva na sve svjetove snagom onoga što jest *Mysterium liturgicum* božanskih Imena i Atributa, koji jednodobno čine egzistencijalno ruho i odoru svijeta Tekozmičkog, Metakozmičkog, Hijerokozmičkog, Makrokozmičkog i Mikrokozmičkog. S tim se taj *Mysterium liturgicum* proslavlja u kontekstu svekozmičke *liturgie*-e koju svako božansko stvorenje *glagolja* na sebi svojstven način, svojim vlastitim jezikom, svojim gestama, simbolima, metafizičkim znacima i svojim glosolalskim perikopama. Prema tome, kako god božanska Istina može biti i jest svekozmička okomica koja drži sva kraljevstva na okupu, a božanska Pravda, bibajući se zajedno s Istinom na bivstvovavnim talasima božanske Mudrosti, može biti svekozmička obodnica koja štiti svjetove od rasapa i vertikalnog urušavanja, jednako tako božanska Istina može biti i jest svekozmičkim čadorom ili hramom unutar kojega stanuju svi, ne samo pravednici i egzistenti od savršene egzistencijalno-sapijencijalne uravnoteženosti, a božanska Pravda može biti i jest *minaret*, toranj hrama, *babelonska kula* u najboljem smislu i značenju te riječi, toranj koji poput pravednika, naraslog po ritmu kojim raste palma, svjedoči kako istina ne može ustati u svijetu na vlastite noge doli vrlinom Pravde, a Pravda se teško može izvinuti iz svoje *dolinske* egzistencijalne perspektive i iz kaljuže prizemne etičnosti donjih svjetova doli na krilima Istine, koja ne samo da gradi svoj dom na svakom stupnju svog svekozmičkog oglašavanja, nego svojim konačarenjem i ušatorenjem unutar svakog obzorja razuđenog kozmičkog bitka uspostavlja ono što jest u svakoj perenijalnoj religijskoj tradiciji *scala perfectionis*, dvostruki hijero/kozmički i hijero/povijesni

8 Frithjof Schuon, *Racines de la condition humaine*, Paris, 1990., str. 85-107.

put kojim se odlazi iz praroditeljskog doma i kojim se vraća praroditeljskom domu, kojim Duh Božji piri svijetom stvorenoga, naravnoga bitka i vraća Adema, krunsko lice svoje očitujuće bezličnosti, njegovu praroditeljskom domu, njegovoj načelnosti i njegovoj besmrtnoj nadosobnoj osobnosti.⁹ No, ovakovrsni egzistencijalni vez Istine i Pravde teško bi bio ozbiljiv i održiv bez božanske Milosti, ne samo zato što ta Milost jest ontološki praosnov bivstvujućem kozmičkih svjetova, već i zato što egzistencijalni, bivstvovodavni uzdasi (*nafas al-Rahman*) snagom vlastite čežnje i zvukom neutješnog Rumijeva *Neya* šalje glasove nade i poruke vjere Istini i Pravdi, *Zulejhi iz egipatske zemlje sužanjstva i Jusufu iz sinajske zemlje slobode*, o obećanoj zemlji u kojoj je jedino moguć njihov susret nakon definitivne razdvojenosti i tegobne pustolovine Duha Božjeg svijetom čovjeka iz kojeg se stalno istjerujuje jal' Istina jal' Pravda, ili oboje, i u kojem nije moguć njihov potpuni i savršeni egzistencijalni sraz ako se taj svijet ne preobrazi u obećanu zemlju i zemlju obećanja, zemlju koja posvuda jest i nije, koja jest ondje gdje Istina u istovjetnom kozmičkom vremenu i prostoru bodri Pravdu, a Pravda tješi Istinu, zativajući Milost da se i sama uprisutni ondje i poveže ih u onu vrstu egzistencijalnog i svadbenog veza kakvim vezom su nekoć bili povezani Nebo i Zemlja u svojoj djevičanskoj netaknutosti (*al-Anbiya'*, 30), dok je nad njima još uvijek lebdjela samo ideja o čovjeku Božjem.

Samo je Bog čista i apsolutna Istina i vrelo sve istine, koliko i Pravde, Milosti, Vjere, Ljubavi i Nade, i svakog drugog duhovnog dara koji istječe iz središta Duha Božjega, a Božje stvorenje u porijeku razumne ili nerazumne naravi stvorenja, na stranicama prirode i na stranicama povijesti je istinito u mjeri u kojoj iz svoje svakidašnje egzistencijalne situacije sukladira Bogu ili apsolutnoj i univerzalnoj Istini, i u mjeri u kojoj se ta Istina, skladno duhovnoj pripravi i temeljnoj naravi svake stvari, nastanjuje ili prepoznaje unutar svakog stvorenja. Makar je samo Bog sušta Istina, to nikako ne znači da je ona nedosežna i nedostižna, nepoznatljiva i neiskusljiva, jer Bog kao punina Istine hodi kraljevstvima kozmičkim i svijetom ljudi, Makrokozmosom i Mikrokozmosom, i ondje ostavlja jasne tragove o punini, savršenstvu i apsolutnosti Istine. Dok hodi svijetom i raskošnim razmedima ljudske povijesti i civilizacije, Istina na sebe prima raznoliko i raznovrsno egzistencijalno i sapijencijalno, literarno i verbalno ruho, govori *različitim jezicima*, struji unutar različitih kultura, pjeva neiscrpivim metafizičkim znacima, svetopovijesnim simbolima i etičkim vrlinama, ali u svoj toj raznolikosti, reli-

9 Annemarie Schimmel, *My Soul is a Woman*, New York, 1997., str. 98-106.

gijskoj, kulturnoj i civilizacijskoj, svjetopovijesnoj, svetogeografskoj, svetojezičnoj i hijerokozmičkoj ona uvijek šalje *iste poruke*, jer duh Istine je uvijek jedan, kao što je Jedan Bog iz kojeg duh Istine zrači, a duhovni darovi kojima se Istina objavljuje svjetovima beskrajno su *razuđeni*, različiti i raznovrsni.

Budući da Istina govori *različitim jezicima*, a šalje *iste poruke*, to onda znači da, s razloga različito šifriranih poruka, tradicija tumačenja rečenih poruka unutar različitih religijskih i duhovnih tradicija izvija se u različitim književnim formama i interpretativnim, hermeneutičkim obrascima i obzirima. Glede islama i njegova konstitutivno-interpretativnog naučavanja, ondje je dostatno otvorena perspektiva za govor duha Istine i za tumačenje, uvođenje i ozbiljenje punine Istine u sunijskom islamu pod znakom *Idžtihada* - prirodnog rasta vjere unutar naročito darovitog i duhovno krajnje nje-govanog znanstveničkog genija, a u šijskom islamu je otvorena ose-bujna interpretativna perspektiva i posebna *hermeneutica spiri-tualis (ta'wil)* pod znakom hijerohistorije (*din al-walaya*) unutar koje je duh Istine utjelovljen u komunitarnoj nadi i iščekivanju *Imama Peryclitosa (Qa'im al-Qur'an)* i *Imama Paracletosa* i Uvoditelja u krajnje duhovno tajanstvo svih qur'anskih riječi (*Qa'im al-qiyamat*) kojim će uroditi univerzalna eshatološka jesen Istine, Milosti i Pravde u islamu.¹⁰ Punina Istine u islamu ne dozrijeva na stranicama Prirode, jer je ona ondje odvijeka i preodredljivo dana snagom bo-žanske Providnosti i Predznanja, nego ona dozrijeva i ozbiljuje se na *povijesnim stranicama* ljudskoga duha koji i jest krajnje uporište i uklon Istine u njezinom milotvornom, svjetlotvornom, bivstvoda-vnom, pravoputnom i pravedničkom hodu od samog tajanstva Teo-kozmosa do čvorišnog prostora božanskog Mikrokozmosa. Smiru-jući se ondje, Istina preobražava čovjekovu intimu i njegov cjeloviti fizički i duhovni bitak, što je predujam i sami kvasac za univerzal-no duhovno gibanje koje uzrokuje Istina i trsi se u nastojanju da preobrazi cijeli svijet skladno vizijama koje je o tom svijetu božanski Naum još preegzistentno naumio. Ali bez temeljite duhovne preo-brazbe čovjekove nutrine, skladno standardima i mjerilima božan-ske Istine, nije moguće promijeniti svijet, pogotovo ne ljudsko društvo i ljudsku civilizaciju u njezinoj svekolikoj potonjoj razuđenosti. Skladno islamskom naučavanju, Bog je jedina apsolutna mjera Isti-ne, a čovjek, kao Božji čovjek ili kao glasonoša te istine *par excel-lence*, je savršeni oblik očitujuće Istine i savršeni Hram u čijem sr-

10 Vidi naše djelo *Znakovi šijske duhovnosti*, Bosanska Knjiga, Sarajevo, 1997., pog-lavlje o imamat; usp. H. Corbin, *En islam iranien*, I, pogl. I-II, Paris, 1970.

čanom *mihrabu*, u toj svetinji nad svetinjama, miruje sami svetojezični i metajezični slikopis božanske Istine (*al-Rahman*, 3).¹¹ Preobrazba svjetova, na makrokozmičkoj i mikrokozmičkoj razini, ne ozbiljuje se drukčije doli snagom Vrline, vrlinom stanovitog ethosa, baš onako kao što je božanska Istina, prelazeći put od *Deus-a Absconditus-a* do *Deus-a revelatus-a*, snagom ethosa ili vrlinom ethosa božanske Volje uspostavljala svjetove i potaknula ih na preobrazbu sukladno mjerilima i zahtjevima same Istine. Uza sve duhovne darove snagom kojih se ozbiljuje proces preobrazbe svijeta naravi saobrazno svijetu nadnaravi, duhovni dar Pravde igra krunsku ulogu i vrijednost u takovrsnom egzistencijalnom, fizičkom i duhovnom procesu. Bez uravnoteženog osjećanja i uprisutnjenja Pravde nije moguća Istina, a bez ove potonje sve gubi svoj *raison d'être*, a s njim i svoje tlo pod nogama. Budući da je kur'anski tekst sami odsjaj Duha Božjega, njegova metapovijesnoga i svetopovijesnoga, metakozmičkoga i hijerokozmičkoga rodoslovlja, odsjaj koji ondje na osebujan način „ponazočuje“ *lice* Duha Božjega u njegovoj Istini, Milosti, Pravdi i svim drugim duhovnim darovima koji se izvijaju iz njegova središta, i budući da je između duha kur'anske objave i duha osobe Poslanika islama stavljen znak jednakosti, tad je sasvim jasno da je sami Poslanik islama, taj neporočni Mekanski Dječak, kao savršena primateljka svih božanskih riječi koje su ječale svetopovijesnim vremenima, kako u svojoj *džibrilijanskoj* jednako tako i u svojoj *hidrovskoj* svetojezičkoj/metajezičkoj inačici, jednodobno krunska i paradigmatična punina svih onih duhovnih darova kojima se Duh Božji u svom svetopovijesnom i hijerokozmičkom samooglašenju razmahnuo i očitovao. Kao što je Bog u islamu jasno ukazao na Poslanika islama kao neizbrisivi znak savršene božanske Istine i Milosti, on je ondje podjednako tako ukazao na njega i kao na savršenu puninu i utjelovljenje same božanske Pravednosti (*al-Hašr*, 7) na ma kojem području ljudskog životnog svakodnevlja ta Pravednost bila ozbiljivana. On je, dakle, između ostalog, i mjera Pravednosti, idealna slika i prilika božanske Pravednosti, ne samo pravednosti u juridičkom smislu riječi, već pravednosti u svakom smislu riječi, jer sama božanska Pravednost, koju u punini nasljeđuje Poslanik islama i posvjedočuje na univerzalan način u svom paradigmatičnom i ortopraktičnom svakodnevlju, izvire iz božanske Milosti kao sama njezina bit, a božanska Milost izvire iz Istine koja se kiti Ljubavlju, Vjerom, Ljepotom, Dobrotom, Mirom, Nadom, Blaženstvom, Pleme-

11 H. Corbin, *L'Homme de lumière dans le soufisme d'Ibn 'Arabi*, Paris, 1965.; *L'Homme de lumière dans le soufisme iraniene*, Paris, 1976.

nitošću i drugim darovima koji izvire iz čvorišnog prostora Duha Božjega. Svaki od gore rečenih duhovnih darova Duha Božjega bitno se na egzistencijalan i sapijencijalan način pretapa i smiruje u daru Pravednosti koja je nezamjenjivi sadržinski predujam svake vrline, poglavito one kojom zrcali božanski i poslanički ethos u islamu. Budući da Pravednost u primordijalnim vrelima islamske vjere temeljno označava otkupninu, vjernost i uravnoteženi hod pustopoljnom svekozmičkoga bitka, počevši od svijeta Teokozmičkog do Mikrokozmičkog, i natrag, tad ovaj pojam u islamskoj religioznoj teoriji i praksi ima posvemašnje, univerzalno soteriološko značenje s nepobitnim i neizostavnim metafizičkim predujmom za takovrsni epistemološki, egzistencijalni, moralni i ortopraktični učinak i djelovanje. Snagom vlastite biti Bog očituje svoju idealnu Pravednost dok raskriva, u teokozmosu, Imena svog božanskog bezobličja (*Asma' al-Galal - Deus absconditus*) Imenima svog metakozmičkog i ontološkog „uosobljenja“ (*Asma' al-gamal - Deus revelatus*). On jednako tako postupa, to jest uravnoteženim hodom svoje Pravednosti on hodi u svom makrokozmičkom i mikrokozmičkom samoraskrivenju. On također hodi uravnoteženim hodom svoje Pravde dok razmahom i zamahom svojih krila izvodi svetopovijesni i hijeropovijesni, svetojezični i metajezični, *džibrilijanski* i *hidrovski* pravoputni pjev, smirujući njegove duhovne jeke i simboličke titraje u središtu božanskog Mikrokozmosa čija osovinska, vertikalna uravnoteženost zadržava i podupire njegovu horizontalnu obodnicu, čija se graničja poklapaju s graničjima Riječi Božje, Volje Božje i Nauma Božjeg. No, eshatološki nadolazak naviješta vrhunac i puninu, slavu i konačni trijumf božanske Pravde i Pravednika Božjeg koji u svom pravedničkom hodu većma se izvija u pojedinačnim dušama, u narodima i pucima poput palme koja učinkom vjere i nade dorasta do soteriološkog zenita individualne i komunitarne jeseni muslimanskog genija kao takvog. Kao što božanska Pravda, prema islamskom naučavanju, proseže kroza sve segmente apsolutnog božanskog Bitka i ozaruje svaki obzir bezobličnog i nadosobnog Lica Božjeg, jednako tako ovaj atribut Duha Božjeg, zasaden u temeljnu narav muslimanske ili općenito ljudske intime, proseže kroz svaki segmen čovjekova uvjetovanog, no ipak dobrano razuđenog bitka.¹² Pravednost podjednako ostavlja svoj neizbrisivi biljeg na čovječji um, na njegov duh, srce, na njegovu dušu, njegov razbor i sva druga psiho-fizička čula, na njegov naum, misao, njegovu riječ, djelo, njegovu gestu, na

12 Frithjof Schuon (Sid 'Isa Nuruddin), *Comprendre l'Islam*, Paris, 1976.; usp. *Dimenzije islama*, Sarajevo, 1991., pogl. I, III.

ukupan njegov životni stav, koji jest *muslimanski stav*, ne stoga što je preegzistentno izabran takvim, već stoga što taj stav dolazi kao krajnji rezultat svakog pravednika u ljudskoj civilizaciji čija duhovna i fizička osobnost raste po ritmovima božanske Volje, po idealnim mjerilima božanske Milosti, Istine i Pravde.

Za razliku od Istine koja se bezuvjetno daje i prima, i Milosti koja se daje i prima bez mjere, Pravda se daje i prima po mjeri, zasluži i djelu, kao povjerenje, kao otkupnina bilo u vidu nagrade ili kazne, svejedno je, kao vraćanje u mjeru koju paradigmatično otkriva Duh Božji, a najbolji znak pravedničke mjere i najviša cijena svakovrsne otkupnine je ravnoteža koja svaku krajnost drži na srazmjernoj i podjednakoj udaljenosti. Pravda je srednji put, kazao bi Poslanik islama, put koji ne tolerira nikoju krajnost i nikakvu vrstu pretjerivanja ni u dobru niti u zlu. Pravednička ravnoteža je soteriološka staza koja vodi između Raja i Pakla i privodi ravno Božjem Zadovoljstvu (*ridwan*) koje jest dar nad darovima, ravnoteža nad ravnotežama, pravda nad pravdama, samo dno *Deus-a absconditus-a* u kojemu nestaju „razlike“ među višestrukim Imenima i Atributima Božjim, razdiobe među darovima Duha Božjega i izmiruju se u njemu po načelu božanskog *coincidentia oppositorum*. To je Šabistarijeva *crna ruža*¹³ usred raznocvjetnog kozmičkog ružičnjaka, u kojoj se gube sve dugine boje i iz koje se sve obojene i svjetlosne nijanse izvijaju; odande se izvija i mjera za svaku stvar i za svaku zaslugu. Iz tamnog dna *crne svjetlosti* božanske Pravde, satkane od svakog Imena i Atributa Božjeg, dolazi svaki znak i smisao za dostatnu otkupninu za dobro ili loše učinjeno djelo, za svaku misao koja niče u srcu ljudskom pa ma kakva ona bila, za svaku gestu očitovanu po vlastitom hiru ili po tuđem nagovoru. Makar je njezina domovina u božanskom i u ljudskome duhu, u srcu ili u savjesti svake duše žive, u svojim zemaljskim mimohodima Pravda ne zna za svoju stalnu domovinu, već neprestance pustolovi svijetom i prije ili kasnije *vraća mjeru* svijetu i svemu onome što je u njemu. *Pravda govori uvijek jednim istim jezikom, ali razumije svaki jezik ljudski, svaki govor bilo koje zemaljske civilizacije*, neovisno o religijskoj i kulturnoj formi ljudskoga genija. Makar je katkada zasužnjena, poput slobode, tvrdoćom ljudskog srca i podmitljivom ljudskom dušom, kržljivim razborom i duhovnom uznositošću, Pravda nikada ne gubi nadu u svoju slobodu niti vjeru u svoju zadovoljštinu, jer njezin cilj je odveć plemenit, sveopći i trajniji od svakog vremena i svake povijesne civilizacije, a to je vraćanje svijeta u ravnotežu zbog čije poljuljano-

13 Mahmud Shabistari, *Golshan-e raz (La rosarie du myster)*, Paris, 1960.

sti cvili Mir Božji i mir svakog Božjeg pravедnika. *Vječita mladost* božanske Pravde ne da mira silniku i opominje svaku poljuljanu savjest, svako uznemireno srce, svaki uznositi duh i svaku podmićenu dušu, odolijeva dijaboličnom ethosu ljudske civilizacije, čija vrevva prigušuje glas vapijuće žudnje za mirom i pravdom usred opustošene *Imago Dei* unutar božanskog Mikrokozmosa.¹⁴

GRACE, TRUTH AND JUSTICE IN ISLAM

Summary

This is a conference prepared by the author for a meeting of Muslim and Catholic theologians in Sarajevo on November 13th, 1999. Relying on Koranic revelation and Muslim tradition he deduces the gist of grace from God's name *al-Raham* (The Most Merciful), from where for Muslims human person is a being of grace, created for grace, truth and justice. Muhammad was sent into the world as an indelible gift of universal divine grace, a gift of universal divine ethos and a sign of universal justice. Besides having been the mediator of the Divine Book (*Qur'an*) and of tradition body (*Sunnet-Haddis*) the Messenger was also a model believer, perfectly obedient to God. Following his guidelines is, therefore, essential for staying open to truth and justice which is a kind of macrocosmic balance harmonized with vertical balance.

Just as justice is not only an ethical category so truth is not only an epistemological category. They essentially have a vertical dimension and this is why they overlap in their eschatological instillation and acquiescence. Justice together with truth protects the material world from falling down. Under the wing of truth, individuals and communities rise from the cesspool of earthly ethics what can be sustainable only through impulses of God's grace. Since God is the source of truth, justice and grace, human persons should bring their everyday situation into harmony with his will.

Literary and verbal expressions of truth can vary due to religion and culture of human persons, but the spirit of truth is always one, as God from whom truth radiates is one. This is why human society should be harmonized with parameters of divine truth. Truth is not possible without a balanced enactment of justice. Justice is the first condition for any virtue because divine justice permeates every segment of human beings. At the same time, justice is also a gift deserved through one's merits and it is a balanced path between heaven and hell. Justice on earth cannot be chained into categories of one language, civilization or religion; it sustains always the hope for true liberty and for making up for committed wrongdoings. It leads to God's peace and balance requested by God.

14 Frithjof Schuon (Sid 'Isa Nuruddin), *Comprendre l'Islam*, pagl. IV.